

Міністерство освіти і науки України
Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України

РЕФЕРАТ

“ Дипломатія королівства Русі у
європейських наративних пам’ятках XIII–XV століть”

Виконавець:
в.о. завідувача відділу історії середніх віків,
к.і.н. Паршин І. Л.

Львів 2021

Систематичний аналіз європейських джерел XIII–XV ст. дав змогу виявити чимало згадок про Галицько-Волинську державу. Загалом ця інформація важлива для вивчення дипломатії Романовичів та їх наступників, тому що хроністи й анналісти привертали увагу насамперед до зовнішньополітичних акцій, тоді як про внутрішнє життя руських земель їм відомо небагато. Крім того, вона перш за все стосується окремих епізодів і подій, які не знайшли відбитка у літописах або ж згадані побіжно. У багатьох випадках латиномовні пам'ятки доповнюють літописні.

Історія Галицько-Волинської держави та політика її володарів уже тривалий час привертає увагу істориків. Підґрунтям для інформативних студій І. Шараневича, М. Грушевського, Б. Влодарського та інших дослідників були джерела, переважно введені в науковий обіг ще перед кінцем XIX в. – початком XX ст. На підставі їх опрацювання названі фахівці внесли значний доробок у висвітлення окремих питань правління Романовичів та їх наступників. Проте подальші пошуки, спрямовані на усунення дискусійних епізодів середньовічної історії Галицької і Волинської земель, з того періоду далі не продовжилися.

Особливо це позначилося на дослідженні зовнішньої політики князя Романа Мстиславовича та його спадкоємців. Хоч у сучасних працях Л. Войтовича, О. Майорова, М. Волощука, О. Головка, В. Нагірного зосереджено увагу на подоланні подібних “білих плям”, вектори дипломатії руських князів надалі потребують ґрунтовної оцінки та переосмислення, втім з поповненням джерельної бази дослідження новими свідченнями.

Відомо, що оповідь т. з. Галицько-Волинський літопису – третьої частини збереженого Іпатіївського зведення – обривається з кінцем XIII ст. Інші ж літописні матеріали подають надто мізерну інформацію про цю територію. Пошук додаткових відомостей потребує розширення власної географії, адже звістки з історії Русі XIII–XIV ст. й інформація про зовнішню політику її правителів збереглися в численних європейських анналах та хроніках, що досліджені ще далеко не повністю. Згруповані у фахових серійних публікаціях “*Monumenta Germaniae Historica*”, “*Monumenta Poloniae Historica*”, “*Scriptores rerum Austriacarum*” та інших тематичних збірках й окремих виданнях

латиномовні (і частково німецькомовні) пам'ятки потребують, зважаючи на специфіку створення, ретельного критичного розгляду. Значну їх частину не було зауважено дослідниками історії. З огляду на це, вони ніколи не перекладалася українською мовою та й загалом від часу свого створення мали лише кілька перевидань. Отже, ґрунтовний аналіз західноєвропейських джерел дасть змогу поновити джерельну базу історії Галицько-Волинської Русі, віднайти та дослідити маловідомі вектори політики її володарів.

Метою роботи є аналіз векторів політики володарів Галицько-Волинської держави на підставі опрацювання латиномовних і частково німецькомовних наративних історичних творів (анналів і хронік) XIII–XV ст. Відповідно до зазначеної мети визначено завдання:

- виявити у наративних західноєвропейських джерелах згадки про представників династії Романовичів і їх наступників, встановити орієнтовний час та обставини появи подібних свідчень, визначити їх автентичність;

- на підставі ґрунтовного аналізу окресленої групи європейських середньовічних пам'яток висвітлити угорський вектор політики Романовичів та їх спадкоємців;

- проаналізувати польський напрям політики галицько-волинських володарів, спростувавши окремі стереотипи, сформовані у попередніх дослідженнях;

- розглянути участь галицько-волинських володарів у боротьбі за австрійську спадщину у 1246–1278 рр.

Хронологічні межі охоплюють період історії Галицько-Волинського князівства від моменту їх об'єднання у єдину державу Романом Мстиславовичем наприкінці XII ст. і до 1383 р., часу смерті волинського князя Дмитра-Любарта Гедиміновича.

Об'єктом дослідження є політика Романовичів та їх спадкоємців, відображена на сторінках західноєвропейських наративних історичних творів XIII–XV ст. Предмет – вектори дипломатії володарів Галицько-Волинської держави на теренах Західної та Центрально-Східної Європи наприкінці XII – у другій половині XIV ст.

Під час виконання роботи уперше комплексно розглянуто і проаналізовано угорський, польський та австрійський напрями зовнішньої політики галицько-волинських князів на основі наративних середньовічних творів XIII–XV ст.; введено до наукового вжитку низку писемних західноєвропейських джерел.

Завдяки опрацюванню 87 пам'яток середньовічного історіописання віднайдено нові факти з дипломатичної історії Центрально-Східної Європи XIII–XIV ст., зокрема зауважено активну участь Романовичів у боротьбі за австрійську спадщину Бабенбергів 1246–1278 рр., перманентне маневрування руських князів у відносинах із польськими та угорськими володарями в залежності від політичної доцільності; переглянуто та переосмислено окремі усталені в фаховій історичній літературі думки та гіпотези щодо зовнішньополітичної діяльності Романа Мстиславовича та його сина короля Данила; заперечено негативний образ князя Лева Даниловича, сформований у галицько-волинському літописанні, а також факт встановлення твердої польської влади у Галицькій землі 1349 р. Спростовано й деякі усталені теорії. Наприклад, заперечено історичність прибуття папського посольства до Галицько-Волинської держави у 1309 р. (цю гіпотезу підтримували М. Грушевський, І. Крип'якевич та ін.). На підставі порівняльного аналізу встановлено, що описувані у джерелах події стосувалися не Русі, а Рашки – середньовічної Сербії.

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що висновки і методологія дослідження можуть використовуватися у подальшому вивченні Галицько-Волинської держави та зовнішньополітичних відносин у Центрально-Східній Європі періоду Середньовіччя. Вони також стануть при нагоді у навчальному процесі, будуть корисними для написання узагальнюючих праць з політичної, дипломатичної та військової історії України XIII–XIV ст., довідкових або енциклопедичних статей, підручників та посібників тощо.

Проаналізовані звістки доводять інтегрованість об'єднаних Галицького князівства і Волині до тогочасної системи міждержавних зв'язків у Центральній Європі. Романовичі були активними учасниками коаліцій, в складі яких

воювали в багатьох конфліктах. Наприклад, у такій коаліції міг перебувати князь Роман Мстиславович. Він, як стверджував Альбрік з абатства Трьох джерел, 1205 р. намагався дістатися Саксонії. Такий альянс виглядає природним у світлі можливих близьких родинних зв'язків обох правителів (їхні дружини були рідними сестрами доньками візантійського василевса Ісаака II Ангела) та відвідин Романом Мстиславовичем Ерфурта, де вони могли особисто зустрічатися, що приймається багатьма дослідниками. Зрозуміло, що союз мав бути взаємовигідним, бо німецький король шукав союзників для боротьби з Вельфами та римською курією, а Роман бачив себе не тільки сюзереном Русі, але й гегемоном у Центрально-Східній Європі. Напевно, лише загибель князя Романа внаслідок непорозуміння між ним і польськими правителями Лешком Білим та його братом Конрадом завадила цим планам.

Бартоломео Фіадоні (Птолемей з Лукки) сповістив про “ромейський епізод” галицько-волинської історії початку XIII ст. На думку італійського хроніста, у 1204 р. візантійський імператор (Алексій III або ж Теодор Ласкаріс), рятуючись від хрестоносців, покинув Константинополь та прибув до Романа Мстиславовича. Повідомлення в історіографії трактувалося неоднозначно. Щоправда, враховуючи династичний зв'язок між руським князем та родиною василевса, візит здається ймовірним. Принаймні, перебуваючи на прикордонні з візантійським світом, імператорові легше було контролювати нестабільне становище у столиці імперії й за можливості повернути собі втрачений престол. Запис Бартоломео Фіадоні, напевно, послужив інформацією для повідомлень про цю подію, яку пізніше подали Ян Длугош, Мартин Кромер та Мартин Бельський і автор Густинського літопису.

Після смерті Романа Мстиславовича почалася боротьба за його спадщину, у якій взяли участь угорський король Андрій II та польські князі. Характерно, що про цей період побіжно згадано лише в кількох нотатках (ідеться про невдалі походи короля Андрія II у 1213 та 1227 рр. на Галицьку землю, напад поляків на Волинь 1220 р.). Значно більше матеріалів збереглося від 1240-х років, коли Романовичі остаточно утвердилися в Галицько-Волинській державі. Зацікавлення середньовічних істориків зумовлене також монгольським

фактором – прикордоння християнського світу та нові небезпечні завойовники стали об'єктом пильної уваги Риму.

Ніколо де Кальві, особистий сповідник папи Інокентія IV, зауважив прийняття князем Данилом Романовичем королівської корони 1253 р. Правдивість його свідчень не викликає сумнівів. Цей факт підтверджено у польських “Анналах Красінських” й Іпатіївському літописі. Своєрідно про нього повідомив також Ян Длугош: написавши про подію вперше під 1253 р., він потім змінив первісний варіант на свідомо ангажований, розмістивши його вже під 1246 р. Ця маніпуляція спричинила появу міфу про дві коронації, який тривалий час експлуатувався задля применшення значущості королівської корони для української історії.

Унормування відносин з найближчими сусідами відновило участь руських володарів у центральноевропейських коаліціях: разом з Белою IV, Болеславом V Сором'язливим та їхніми союзниками. Романовичі претендували на австрійську спадщину. Ця боротьба окреслена австрійськими, німецькими, польськими й меншою мірою чеськими хроністами та анналістами. Зокрема, загибель останнього представника Бабенбергів “по мечу” Фрідріха II Войовничого від руки короля Русі, інформація про якого відсутня у руському літописанні, викликала гостру дискусію. Аналіз джерел підтвердив думку, що ним був претендент на галицький престол князь Ростислав Михайлович. Встановлено також подробиці укладання шлюбу Романа Даниловича з Гертрудою Бабенберг, що зробило його законним володарем герцогства Австрії та Штирії. Підтверджено факт перебування руських військ у складі угорських армій короля Бели IV та його сина Стефана V під час наступних конфліктів за ці альпійські землі. Водночас складною проблемою зовнішньополітичної історії Галицько-Волинської держави є можлива участь князя Лева Даниловича в битві при Дюрнкруті 1278 р. Літописці не згадали про неї, але існує чимало свідчень західноєвропейських авторів, які підтвердили виступ старшого Даниловича на боці чеського короля Пшемисла-Оттокара II у протистоянні з Рудольфом I Габсбургом. Власне, якщо Пшемислиди були супротивниками князя Романа Даниловича у боротьбі за Австрію і Данило Романович навіть очолював похід

проти Богемії (що його натхненно описав літописець й лише кількома словами згадали польські анналісти), то після смерті короля Русі політична ситуація змінилася. Князь Лев орієнтувався на союз з краківським князем Болеславом V Сором'язливим, угорським королем Белою IV, своїм тестем, та згодом Пшемислом-Оттокаром II.

Після смерті Болеслава V Лев Данилович, як сповіщають польські джерела, намагався захопити Краків, але разом з монголами й своїми братами зазнав невдачі у битві при Копшивниці 1280 р. Враховуючи протистояння з угорським королем Владиславом IV Куном, Романовичі впродовж 1270–1280-х років втягнулися в прикордонні конфлікти, які лише частково відображені на сторінках європейських джерел.

Починаючи від 1292 р. латиномовні хроніки та аннали стають єдиними матеріалами, звідки можна дізнатися про Галицько-Волинську державу. Правда, їхні свідчення уривчасті.

Відомо про зближення Лева Даниловича та чеського володаря Вацлава II, внаслідок чого до Галицько-Волинської держави, напевно, була приєднана Люблінська земля. Так, перебуваючи на урочистостях з нагоди коронації Вацлава II, хроніст Оттокар Штирійський дізнався деякі подробиці протистояння між Пшемислидами та П'ястами за краківську спадщину і зауважив, що певні землі після смерті князя Генріха IV Пробуса 1290 р. перейшли до Русі. Щоправда, приязні контакти начебто тривали лише до початку XIV ст., коли Юрій Львович виступив на боці Владислава Локетка проти впливу богемських королів у Польщі. Насправді ситуація склалася досить неоднозначна. Наприклад, у “Книзі знаних оповідань” абата Іоана з Віктрінга засвідчено, що дружиною чеського короля Вацлава III, останнього представника династії Пшемислідів, була “донька короля Русі”. Це повідомлення – контрверсійне. З одного боку, королева Віола була донькою цешинського князя Мешка I, який, безперечно, не був володарем Русі. Проте її матір могла походити з Романовичів. Отже, шлюб, укладений у 1305 р., виглядав цілком вмотивованим: король Богемії, поріднившись з галицько-волинськими князями, розраховував би на швидке вирішення “краківського”

питання. Щоправда, за відсутності інших доказів така побудова є суто гіпотетичною. Звістку про спорідненість Віюли з руськими правителями відтворив хроніст Томас Ебendorfer в XV ст., але жодної додаткової інформації при цьому не вказав.

Пізніші чеські хроністи зауважили безпідставність претензій короля Казимира III на спадщину Романовичів, але ці повідомлення радше ілюструють амбіції представників Люксембурзької династії, ніж союзницькі дії між ними і руськими князями (Юрієм-Болеславом Тройденовичем чи Дмитром-Любартом Гедиміновичем).

Австрійські й німецькі джерела інформують про угорську політику Романовичів наприкінці XIII – на початку XIV ст. Загибель короля Угорщини Владислава IV Куна в 1290 р. посяла розбрат серед баронів. Частина їх підтримала останнього представника Арпадів по чоловічій лінії Андрія, проте сильними були також позиції німецького володаря Альбрехта I Габсбурга. На тлі цього протистояння відбулося русько-угорське зближення: руси зафіксовані серед військових контингентів, які допомогли королевичу Андрію утримати владу. Після його смерті 1301 р. розпочався новий етап боротьби за угорську спадщину. Юрій Львович нарівні з іншими мав законні підстави для опанування престолу Арпадів. Кілька австрійських і німецьких анналістів й хроністів зауважили його зустріч в 1308 р. з угорським монархом й баварським герцогом Отто III Віттельсбахом. Обидва правителі доводилися один одному двоюрідними братами, що робило їх природними союзниками. Утім, результати їхніх спільних дій не відомі, до того ж 1308 р. король Русі помер.

“Хроніка” Пршибиха Пулкава з Раденіна повідомляє про участь русів у поході Владислава Локетка проти бранденбурзьких маркграфів 1326 р. Напевно, спадкоємець Романовичів Юрій-Болеслав Тройденович дотримувався політичної лінії своїх попередників – союзу з польським королем. Це мало засвідчити спадковість його влади. Щоправда, від початку 1330-х років він поступово переорієнтувався на альянс з Тевтонським орденом. Князь Юрій-Болеслав не мав підстав порушувати мир з братами-лицарями, укладений 1327 р. Можна припустити, що володар, одружившись з Офкою-Євфимією

Гедиміновною в 1331 р., унормував стосунки з литовськими правителями. Вже того самого або наступного року відбувся похід галицько-волинських військ проти Угорського королівства, який, імовірно, став реакцією на небезпечне польсько-угорське зближення.

Окрім того, спадкоємець Романовичів перебував у союзницьких відносинах з ординцями, разом з якими нищив польські землі у 1337 та 1340 рр. (про що, крім польських хронік, повідомив швейцарець Іоан з Вінтертура). 7 квітня 1340 р. князя Юрія-Болеслава отруїли. Причиною розправи стала начебто прихильність володаря до католицьких прибульців, які займали відповідальні посади при дворі. Ця думка тенденційна.

Згідно зі свідченнями “Анонімного опису Східної Європи”, впливів Риму на Галицько-Волинську державу впродовж другої половини XIII ст., внаслідок яких начебто митрополит Максим 1299 р. покинув Київ та переїхав до Владимиро-Суздальщини разом з канцелярією та крилосом, не існувало. Цей текст, створений людиною з близького оточення папи Климента V, симпатії Романовичів чи інших князів до курії не нотує, називаючи русів “схизматиками затятими”. Фіктивність русько-римських відносин початку XIV ст. показано в нотатці бельгійського хроніста Корнелія із Зандфліта. Він зазначав, що 1308 р. до короля Русі прибуло папське посольство, очолюване домініканцями й францисканцями. При детальнішому аналізі виявилось, що дипломатична місія відвідала володаря Рашки (Сербії). Аналогічна помилка зустрічається і у “Польській історії” Яна Длугоша. Інші документи також не відобразили спроб останніх Романовичів або Юрія-Болеслава Тройденовича запровадити унію чи просто перейти у католицизм. Укладення шлюбів між П’ястами та галицько-волинськими володарями додатково засвідчує відсутність релігійних протиріч на межі західно-римського та східно-православного християнських світів.

Отож, убивство князя, очевидно, мало політичні мотиви. Воно розпочало чергове протистояння за руські землі, де основними суперниками стали Дмитро-Любарт Гедимінович та Казимир III. Волинського князя, як вказано у джерелах, підтримали його родичі та ординці, польський король оперся на угорського монарха Людовіка I Анжуйського та римську курію. Увага

давньопольських авторів до походів Казимира III на Русь у 1340 та 1349 рр. скромна. Справжня похвала успішним діям польського правителя присутня лише у текстах XV ст. Давніші дуже лаконічні повідомлення приводять до думки, що боротьба князя Дмитра-Любарта за оволодіння спадщиною Романовичів тривала до самої його смерті. Частково визнавав це навіть Ян Длугош, який у статті під 1382 р. зауважував права Гедиміновича на Галицьку землю й Волинь.

Німецькі хроністи також коротко оповідають про деякі епізоди цього протистояння. Наприклад, кампанія 1352 р. описана відразу в кількох текстах. Зокрема, Йоганнес Кунгштайн у “Хроніці міста Майнца” сповістив про здобуття ординцями і литовцями “величного міста Володимира”. Спадкоємцю Романовичів справді вдалося на початку 1370-х років повернути волинську княжу столицю. Важливим є присвячений початковим рокам правління Людовіка I Анжуйського втрачений твір т. зв. Анонімного францисканця, який частково зберігся у складі “Дубніцької хроніки”. Епізоди боротьби за спадщину Романовичів впродовж 1350-х років, уміщені в ньому, засвідчують подальший розвиток конфронтації після окупації Галицької землі 1349 р. Тому усталений у науковій літературі погляд на ключову, переламну роль саме 1349 р. в історії “інкорпорації” руських територій до складу Польського королівства має бути спростований. Уся друга половина XIV ст. пройшла під знаком збройної боротьби між претендентами на спадщину Романовичів, тобто за Галицько-Волинську державу.

Безперечно, пропонований аналіз зовнішньої політики Романовичів та їхніх спадкоємців не є вичерпним. Дослідження європейських джерел – перспективний напрямок для української історичної науки, утім, і медієвістики, яка сьогодні концентрується майже виключно на вивченні літописів. Подальше залучення іноземних матеріалів у майбутньому неодмінно збагатить наші знання про княжі часи.